

CREENCES SOBRE ALGUNS OCELLS I LA SEVA RELACIÓ AMB PEDRES VIRTUOSES DIVERSES (i 2)

Miquel RAYÓ*

Resum.- Amb aquest article se dona per acabada la col·laboració iniciada per l'autor en l'anuari anterior. Aquí s'esmenten noves creences populars i pseudocientífiques pel que fa a la relació entre algunes espècies d'aus i diverses pedres: arner, corb, esparver, estornells, falcó, grua, oronella, puput, voltor i xoriguer, freqüents en les nostres encontrades. Se convida també els ornitòlegs a la recerca documental o etnogràfica d'aquestes creences i a la seva difusió, abans que no s'oblidin car possiblement constitueixen un tresor cultural de gran valor.

Summary.- *Beliefs about some birds and its relation with different magic stones (&2).* With this article finishes the contribution that was begun by the author in the last yearbook. There are told som new popular and pseudoscientific beliefs about the relation between some birds and different stones: Bee-eater, Raven, Booted Eagle, Starlings, Falcons, Crane, Swallow, Hoopoe, Vultures and Kestrel, very common in our islands. It is also an invitation to the ornithologists for a documentary and ethnographic research of these beliefs and its diffusion, before they could get forgotten, because they probably are a cultural treasure with a great value.

* GOB-Mallorca. Verí, 1. 3r. 07001-Palma de Mallorca.

L'arner (alcí) i la pedra alcíonia

Respecte a aquest aucell, el seu mite i la relació amb la pedra denominada alcíonia, o alcioni, ja hem dit alguna cosa en aquest mateix anuari,¹ i el que ara cal és potser oferir-ne al lector, com a mostra del que d'ella se'n diu, un text paradigmàtic.

a. "Hallanse cinco especies de Alcionio... [La] usan las mugeres para lim-

piar el rostro, y para quitar los empeynes y asperezas de la cutis, los albarazos, las manchas negras, y qualesquier señales, assi del rostro, como de qualesquier parte del cuerpo... Quemada, y aplicada con vino, cubre de cabello la cabeza que padeció por la tiña... tiene facultad de hacer blancos los dientes, y mezclada con sal suele entrar en algunos unguentos..."²

¹ Vegeu MAYOL, J. i RAYÓ, M. (1991) *Disquisicions sobre el nom de l'arner*. Dins "Anuari Ornitològic de les Balears, 1990". GOB Palma de Mallorca: 28-29; RAYÓ, M. (1991) *Sobre l'alcí i el seu mite*. Ibid.: 30-32. Excusau-nos-en, de nou, l'autocita.

² MORALES, GASPAR DE. Op. Cit.: 389-393.

El corb i la pedra còrbia

Hi ha abundant informació sobre el corb i la seva mitologia, molt especialment si hom la considera com a au emblemàtica pel que fa a les tradicions de la religiositat popular (a la que no en deu ser aliena la coloració negra de l'aucell, ni la seva proverbial intel·ligència),³ i a la seva utilitat augural.⁴ Pel que fa a la pedra còrbia, els textos triats per a aquesta ocasió són els següents:

a. "Els corbs saben on jeu una pedra de gran virtut que es cria en un país llunyà i que l'home pot obtenir amb una certa facilitat si es val d'una estratagema.⁵ Cal cercar un niu de corbs, treure'n els ous, coure'ls i després tornar-los al niu; quan l'ocell s'adona que no neixen, corre a cercar una d'aquestes pedres per posar-la prop dels ous, i al seu contacte neixen els petits..., més de pressa que si la mare els covés; nascuts els fills, al seu temps abandonaran el niu i també la pedra, de la qual es pot apoderar qui vulgui. Aquesta preciosa pedra allarga la vida i dóna saviesa; diu la gent del poble que els corbs viuen mil anys per efecte de la

seva gràcia i, en conseqüència, adquireixen gran experiència, talent i saviesa, com la que gaudeix el qui pot obtenir el preciós talismà, que és conegut per pedra de corb."⁶

b. "De la Corbia... se han de tomar los huevos, que el cuervo tiene en su nido, y cozerlos hasta tanto que se entienda estar duros, y despues se ponen en agua fria: y assi fritos se volveran al nido. El tiempo, en que estos huevos se han de cozer, es en los primeros dias de la Kalenda de Abril, quando estas aves acostumar a parir sus huevos. Acudiendo pues el cuervo a su nido, tiene un instinto natural que conoce estar sus huevos inutil para poderse empollar: y assi va dando bozes por el ayre a buscar esta piedra, y no para hasta hallarla, y hallada la trae y la pone en el nido, que toque a los huevos, y en tocandolos, con la virtud, que la piedra tiene, los buelve como si no se huviessen cozido. De suerte que los empolla y saca sus hijuelos a luz..."⁷

L'esparver i la pedra d'esparver

El mot "esparver" és, a Catalunya, gairebé qualsevol rapinyaire en la parla

³ El corb fou, i només en citam de memòria els exemples més sabuts, el primer animal que deixà l'Arca a instàncies de Noè. Un corb duia pa diàriament al profeta Elfes, com també a l'ermità Sant Antoni (tradicció que encara es reproduïx a Alaró en una representació popular, amb un corb mantingut en captivitat), etc... És tan interessant la mitologia del corb, que mereix quelcom més que una nota a peu de plana.

⁴ Vegeu, per exemple: MARCUELLO, F. Op. Cit.: 53, on diu expressament: "Todos los cuervos parece tener entendimiento en sus agüeros.", etc.

⁵ Curiosa afirmació antropocèntrica de la intel·ligència de l'home sobre un animal que sempre s'ha considerat intel·ligent.

⁶ AMADES, J. Op. cit.: 1212.

⁷ MORALES, GASPARD DE. Op. cit.: 559-560.

popular. No ens és possible, doncs, senyalar una sola espècie com a suport d'aquesta tradició, de la qual n'hem trobat, entre d'altres, la següent referència:

a. "La pedra d'esperver es creu que es cria en els ronyons d'aquest ocell...⁸ si és posada en el menjar de dues persones enemigues, per més odi que es tinguin les reconcilia plenament."⁹

Els estornells i la pedra d'estornell

En aquest text, que extractam, se reflecteix de nou la creença en el poder de certs objectes en funció de la màgia simpàtica i de la teoria de les rúbriques abans esmentada:

a. "... la porten al seu niu els estornells i... els dóna vivor i rapidesa de mo-

viments i que la gran mobilitat característica d'aquest ocelló... és deguda a la influència d'aquesta pedra anomenada per aquesta creença pedra d'estornell. Les tres creences referents a la pedra que ens són conegudes coincideixen a concedir-li virtut vivificadora, poder estimulant i generador de força... si hom [la] porta al damunt, li dóna vida i energia; per aquest tal motiu aconsellen que en portin les persones febles i malaltisses, i qui sap si a causa d'aquesta virtut energètica la medicina popular la utilitza per a facilitar el part."¹⁰

El falcó i la pedra falconera

Es el folklorista Amades qui ens en dóna clarícia, encara que escassa

⁸ Aquest fet potser fa referència als "càlculs" dels que també els humans en som, amb massa freqüència, víctimes. Als antics llibres de falconeria, hom pot trobar remeis per a guarir els rapinyaires dels cetrers del mal de pedra. A continuació, i pel seu interès, reproduïm el que al respecte se'n diu a un d'aquests llibres.

"Cuando vieres que el halcón defeca una vez y luego otra seguida, y después de esto va con el pico al overo y se le ensucia, y además bate a menudo con la boca en la lúa, y unta las plumas del overo con suciedades, sábete que entonces tiene piedra. Debes curarlo de esta guisa:

Recetas:

Toma la simiente del perejil, dásela a comer en carne o corazón de gallina, y está aparejada la materia; al otro día métele miel dura, en turrón, por la boca, hasta que vaya al vientre, cuantía de una nuez, en tres o cuatro pedazos, y tan pronto veas que la miel hace su obra..., y que la ha expulsado toda, y el halcón vuelve a soltar la materia que suele, entonces dale un corazón de carnero con zaragatona, limpio... Si vieres que la piedra es tan grande que no la puede lanzar, para mientes en el halcón y verás que quiere defecar y no puede... Derriba, pues, el halcón, lávale bien el sieso con agua tibia, pálpale en aquel lugar y, si la hallares, oprímese la mansamente como cuando se oprime la huronera al hurón, y así se la harás salir..."

LOPEZ DE AYALA, PERO (1969). *Libro de la caza de las aves*. Editorial Castalia. Madrid: 123-124.

⁹ AMADES, J. Op. cit.: 1217.

¹⁰ Ibid. : 1216.

(podem relacionar-ho amb el que ja s'ha apuntat respecte a la pedra d'esparver):

a. "Es parla d'una altra pedra que pot ésser la mateixa, per la semblança de l'ocell que l'estotja, anomenada pedra falconera; blanca, polida i arrodonida com si fos una gota de llet, té la propietat de guardar la casa de perill: robatori, incendi, traició, encisos i tota mena de mal donat."¹¹

La grua i les pedres

La grua té relació amb algunes pedres de les que se poden considerar comunes, ja que hom no els dóna nom particular ni els identifica per si mateixes, si no és en funció d'haver estat en els peus o en el gavatx de l'esmentat aucell, i aleshores, encara hom la nomena simplement "pedra de grua". Vegem-ne tot seguit els textos més esclaridors:

a. "Lo que se cuenta de la piedra [de les grúes] es mentira:... se cuenta que llevan [en el estómago] como lastre una piedra que, una vez que la regurgitan, vale como piedra de toque para el oro."¹²

b. "Es opinió que les grues, mentre dormen, en deixen una o diverses de guàrdia per vigilar que ningú no s'acosti a la colla; si albiren algun perill llancen un crit d'alarma molt especial que desperta les companyes i de seguida aixequen el vol i fugen; la

grua que fa de sentinella no para de volar i per tal de no adormir-se porta una pedra agafada amb les potes i vola amb aquell pes; si un moment, retuda per la son, s'abalteix, la inconsciència pròpia del seu estat li fa escapar la pedra de les potes i aleshores s'adona que s'havia endormiscat i baixa ràpidament a terra per recollir altra vegada la pedra i seguir la seva missió vigilant..."¹³ La veu popular ens parla de pedres de grua de mida i forma semblant a un carbassó regular i de color grisenc que serveixen per a fer fregues a l'esquena del bestiar boví a tall d'estriçol i per a guarir-lo d'encuirament."¹⁴

c. "La piedra que tragan [las grullas] para que les sirva de lastre para bolar firmemente, y en acabando su viaje la vomitan, es buena para conocer el oro... conoziendo su flaqueza toman en el pico cada qual una piedra con que se aseguran que no las llenara el viento, teniendola por custodia de su salud... afirman algunos que antes de partir las Grullas de las partes Orientales engullen cierta arena que ay toda hecha de oro, y que en el estomago se juntan y aunan aquellos granillos, y se les haze como una piedra; y pasado el mar, las vomitan y poniendolas despues al fuego sacan buen oro dellas.. Y ve aqui vinieron a dezir los que desto tienen hecha experiencia: de piedras

¹¹ AMADES, J. Op. cit.: 1217.

¹² ARISTOTELES (1990) *Historia de los animales*. Akal. Madrid: 439.

¹³ Aquest és un mite molt arrelat i explicat en gairebé tot bestiar o aplec de rondalles i faules amb intencions exemplificadores.

¹⁴ AMADES, J. Op. Cit.: 1214.

de Grullas oro sacudas... Y cada una toma y debora una piedra que le sirve de comida en el viaje y de peso contra la fuerza de los vientos..."¹⁵

L'oronella i les pedres

Animal molt preuat en gairebé totes les contrades, l'oronella és present amb reiteració en tradicions religioses i profanes,¹⁶ circumstància afavorida per la relativa afecció antropòfila de l'espècie. Pel que fa a les pedres i la seva relació amb l'oronella, ara en reproduïm els següents fragments:

a. "Calsedònia és una pedra qui s'atroba al ventre de la horonella. E aquesta pedra no és molt bella mes vers les altres pedres de bondat, car qui aquesta pedra portarà guorà de mal de ydropia."¹⁷

b. "Casa on fan es niu, és bona i no hi peguen llamps. En haver-hi set anys que li fan, i no les ho han espenyat, hi duen una pedra de treure busques d'ets uis."¹⁸

c. "El poble creu que aquest simpàtic ocell neix cec i que els seus pares li donen vista fregant-li els ulls amb una pedra... No es possible de trobar

aquestes pedres, que només les orenetes velles saben on són; per a obtenir-les cal cercar-les a llurs nius o esperar que elles les llencin una vegada utilitzades, puix que no les guarden. Hom diu que si es desitja obtenir una d'aquestes pedres fora del temps de cria cal caçar viva una oreneta i encegarla, que les seves companyes no trigarán a presentar-se amb una pedra d'aquest tipus per guarir-la..."¹⁹

d. "N'hi ha una altra, relacionada així mateix amb la vista, que s'anomena pedra de rei... [perquè] només la posseeixen els reis..., puix que forma part de llur adreç personal i pertany al matrimoni reial; tirada a l'aigua on es renten els reis, els dóna força i claror a la vista. Qui sap si aquesta pedra i la d'oreneta en són una de sola amb nom diferent. La gent de mar creu que, sense deixar d'ésser raríssima, es pot trobar entre la sorra de la platja, on les van a cercar les orenetes... [hom la identifica] com a alidona."²⁰

e. "La [piedra] *chelidonia* debe su denominación al color de las golondrinas..."²¹

f. "Hallase una piedra en la Golondrina... para que obre esta piedra, segun sus cualidades, que esta ave se ha de

¹⁵ MARCUELLO, F. Op. cit.: 177-179.

¹⁶ Vegeu-ho en els diferents aplecs de creences populars i de rondalles esmentades al present treball.

¹⁷ GILI, J. Op. cit.: 30.

¹⁸ ALCOVER, A. M. Op. cit.: 22-23.

¹⁹ AMADES, J. Op. Cit.: 1216.. Així i tot, el folklorista Amades afirma a continuació: "Amb tot dubtem que s'apel·li a aquest procediment bàrbar i cruel, puix que aquests ocells són mirats amb una simpatia i un respecte quasi religiós, tant en el camp com a la ciutat."

²⁰ Ibid.: 1217.

²¹ SAN ISIDORO DE SEVILLA. Op. cit. P.: 285.

matar para sacarle la piedra en cierto tiempo...²² has de matar la Golondrina en el mes de Agosto, en el creciente de la Luna, antes que el pollo, que nacio primero toque la tierra... sirve al uso de la medicina sutilmente triturada, si se aplicare a enfermedades de los ojos con agua...²³

g. "Quien la quisiere hallar debe tomar el primer pollo que hace la golondrina en el año, y pare mientes que sea la luna creciente cuando lo tomare; y luego que saliere del huevo, débele abrir por el vientre y hallará allí dos piedrezuelas... si las molieren en mortero de oro, con majadero de oro, y meten los polvos de ellas bien molidos, en los ojos de quien los tiene claros y no ve, por agua que tiene encerrada en ellos, hácele muy gran provecho, y si lo usa, sana del todo."²⁴

g. "Quando creze la Luna, a los golondrinitos del primer parto de la Golondrina, les hallaras en el vientre unas piedrezuelas de las quales tomaras dos... antes que toquen en tierra, embueltas

en un baldres de Vezerro, o de Ciervo, y atadas al brazo, o al cuello son muy utiles contra la gota coral... Los pollos de las Golondrinas que crian estas piedras se conocen en esto: si como en señal de paz estan sentadas en el nido, el uno frontero al otro; porque los demas que no las tienen estan de espaldas unos contra otros... Molida, y hechada en agua quita el dolor de los ajos (sic) sanandolos con aquella agua... Quando se las saquen estas piedras a los golondrinos: dizen que haran mejor efecto si sus padres no estan presentes, y que sea en el mes de Agosto."²⁵

El puput i la pedra de puput

Ens sembla lògic que un altre animal antropòfil i vistós estigui present en aquesta col·lecció de mites en relació a les pedres d'origen o de procedència ornitològica. No ens estranya tampoc que se faci referència a la fetor proverbial del niu de l'animal,

Noteu que el nom "chelidonia" també és donat a una herba de la qual en donen notícia - si bé que incompleta - els herbaris antics. També en els contes populars catalans se sap dels efectes sanatoris d'aquesta herba. Vegeu ALCOVER, Op. cit.

²² Noteu el contrast. En els textos anteriors la pedra d'oronella era portada per les oronelles al niu en benefici dels seus pollets, o en benefici (cas de la rondallística mallorquina) dels habitants de la casa on havien penjat el niu durant un cert període de temps (set anys, ens diu Alcover, fent ús d'un nombre màgic). En canvi, ara, la pedra és produïda per l'oronella i és dins l'oronella, del cosset de la qual cal extreure-la matant l'animal. Es un comentari propi d'un alquimista. Coincideix amb el criteri que ens senyala Eliade, respecte als mites metal·lúrgics: "Se llegará a no poder concebir "creación" ni "fabricación" posibles sin un previo sacrificio. ELIADE, M. Op. Cit.: 33.

²³ MORALES, GASPAR DE. Op. cit.: 308-310.

²⁴ ALFONSO X. Op. cit.: 79.

²⁵ MARCUELLO, F. Op. Cit.: 79. Compte en la curiosa dada fenològica.

present en moltes narracions de caràcter moralitzant de l'Edat Mitjana.²⁶

a. "Quan la Mare de Déu va perdre el seu Fill, la puput es va adonar de la desesperació de la mare i al moment es llençà a la recerca de Jesús i no trigà gaire a trobar-lo; va córrer a la Verge, indicant-li amb el volar on era i guiant fins al temple l'atribolada Mare, on va trobar el seu Fill estimat. La Mare de Déu, per premiar-li el favor, li va donar el magnífic plomall que porta a la testa i una pedra que desprén escalfor perquè, igual que l'àguila, li servís per a covar els seus ous; la puput la porta sota la llengua; és, per tant, molt petita... en abandonar el niu, com que ja no la necessita, la deixa allà mateix, i per aquesta circumstància hom la pot posseir amb facilitat. Li són atribuïdes virtuts molt oposades. Proporciona felicitat, especialment alegria. Segons uns altres, la pedra és negrosa i greixosa i fa pudor d'excrements; d'ací la desagradable fetor de la bestiola i del seu niu; tot i que les seves virtuts són tan importants, no és gaire cercada, per la seva pudor repulsiva."²⁷

El voltor i la pedra "buitreña" dels lapidaris castellans

D'aquesta pedra en relació al voltor n'hem trobat menció a l'obra

del rey de Castilla Alfons el Savi. El voltor, no obstant, té (genèricament, car no ens referim aquí al voltor negre propi de Mallorca) un cos prou ample de creences que qualque dia mereixeria una nota específica més desenvolupada. a. "De la piedra que llaman abietityz (o kabrocí, segunda modalidad del açufaratiz)... que quiere decir buitreña... porque la trae la hembra del buitre a su nido por parir más ligeramente a sus hijos... tiene tal virtud que cuando la meten en cuero de ciervo y la atan a la mujer del muslo izquierdo, cuando está de parto,²⁸ pare luego ligeramente y sin peligro, y nacen los hijos sin percance, si la naturaleza no erró antes al formarlos."²⁹

El xoriguer i la pedra xoriguera

Relacionada sense cap dubte amb les ja vistes pedres d'"esparver", i "falconera", la pedra xoriguera apareix en el cos de creences catalanes recollides per Joan Amades, que la descriu amb els següents termes:

a. "... es creu que es pot trobar a l'estòmac d'algun d'aquests ocells; serveix per a allunyar malalties, atreure la sort, afavorir amors, induir al matrimoni i guardar de tota mena de ferides procedents d'arma, sigui blanca o de foc."³⁰

26 Vàrem redactar un article divulgatiu sobre el tema al Diario de Mallorca del 4 de gener de 1986.

27 AMADES, J. Op. Cit.: 1212.

28 Noteu la coincidència amb la pedra *aquilina*.

29 ALFONSO X. Op. cit.: 33. Noti's la relació amb una altra pedra relacionada amb un gran auell de presa: l'àguila. Vegeu Anuari anterior.

30 AMADES, J. Op. Cit.: 1217.

Conclusions

Una col·laboració d'aquestes característiques no pot exposar conclusions; sols pot tenir la pretensió d'animar els afeccionats a l'Ornitologia, perquè coneguin les creences gairebé oblidades en què els aucells esdevenen objectes de curiositat no només empírica. La coneixença i la pràctica de l'Ornitologia de camp pot tenir proba-

blement molt a veure amb un cert sentit estètic, del que no en són exempts els contes, les creences, les tradicions populars... Mantenir-ne la memòria, doncs, i cercar-ne de nous a través de la recerca documental o de la recerca etnogràfica (quan hom topa amb homes i dones en el camp on realitza prospeccions ornitològiques), és tal vegada un exercici cultural del tot recomanable per a l'ornitòleg.

(Rebut: 11.02.93; Acceptat: 18.03.93)